

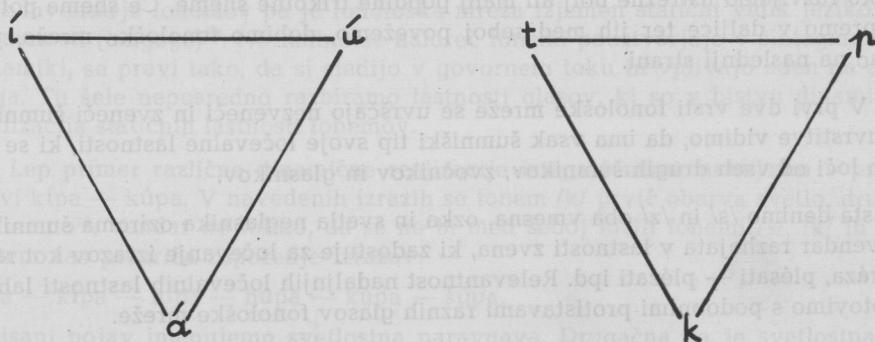
POSKUS NOVE OBRAVNAVE SLOVENSKEGA FONOLOŠKEGA SISTEMA

1. Fonološki opis¹ lahko izhaja iz izgovorne ali iz akustične pojavnosti glasov kega jezika. Prvo izhodišče ima na voljo izsledke bogate fonetične tradicije, ki sega še v prejšnje stoletje. Toda sodobne radiografske raziskave so pokazale, da izgovorne lege niso tako stabilne², kot se je mislilo, in da je fiziološka obravnavna marsikdaj oprta tudi na drugo, akustično izhodišče³.

Pri akustičnem izhodišču se proučuje fizikalni ustroj poslanih glasov ter način, kako jih uho sprejema. Pri njem tedaj ločevalna vloga glasov⁴ nikakor ni zmanjšana. Ker pa se nekateri izgovorno oddaljeni glasovi povrh družijo v akustično podobne tipe⁵, lahko z zavestno pritegnitvijo akustike glasovno gradivo nadalje uredimo tako, da je fonološka analiza zelo olajšana⁶. Na to ureditev vpliva predvsem nekaj osnovnih zvočnih kontrastov⁷, ki se smotrno vključujejo v sistem ločevalnih lastnosti (distinctive features)⁸, razkritih na podlagi izgovorne fonetike.

2.1 Prvi tak kontrast⁹ obstaja med glasovi, ki so bodisi periodični toni, npr. í, á, ú, ali neurejeni šumi, npr. t, k, p. Tonskim glasovom pravimo glasniki (vocoids), šumnim pa neglasniki (contoids)¹⁰.

2.2 Nadaljnja dva para ločevalnih lastnosti pomagata razporediti same glasnike ali neglasnike. To sta svetlost — temnost (í — ú, t — p) in širokost — ozkost (á — í/ú, k — t/p)¹¹, ki se navadno predočata v takihle trikotnih shemah:

¹ S. Marcus, *Introduction mathématique à la linguistique structurale*. Paris 1967, s. 45.

² B. Wierzchowska, *Badania kinorentgenograficzne mowy a akustyka*. Biuletyn PTJ XXIV. Wrocław 1966, s. 126.

³ B. Malmberg, *La phonétique*. Paris 1966, s. 63.

⁴ V. A. Moskovič, *Informacionnye jazyki*. Moskva 1971, s. 9.

⁵ J. D. Polivanov, *Recenzija na knjigo R. Jakobsona*. Stat'ji po obščemu jazykoznaniju. Moskva 1968, s. 141.

⁶ V. Izakovič, *Analiza s pomočjo sinteze in sintetizatorji*. JiS XV. Ljubljana 1970, s. 242.

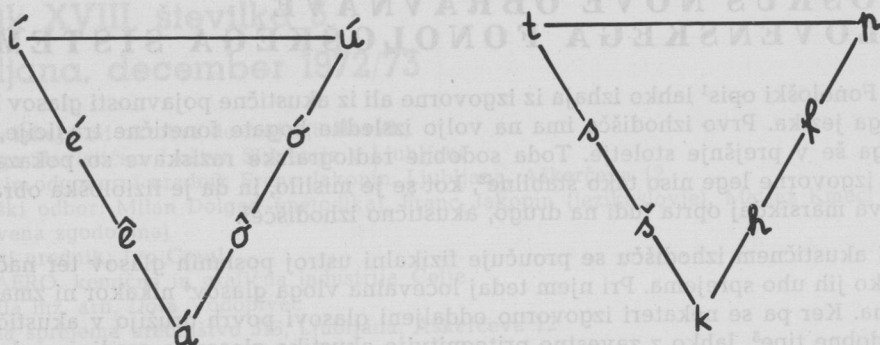
⁷ B. Malmberg, *Nowe drogi w językoznawstwie*. Warszawa 1969, s. 187.

⁸ R. H. Robins, *General Linguistics*. London 1971, s. 146.

⁹ Glej 3, s. 20.

¹⁰ C. F. Hockett, *Kurs językoznawstwa współczesnego*. Warszawa 1968, s. 82.

Za razporeditev slovenskih glasnikov in neglasnikov pa te dve protistavi ne zadostujeta. Med krajnimi širokimi (á; k) in ozkimi (í, ú; t, p) nahajamo tudi vmesne glasove¹², ki se spet delijo na široke (ê, ô; š, h) in ozke (é, ó; s, f):

2.3 Na drugi strani ni izrazite meje med glasniki in neglasniki. Če se na primer čisti glasnik /i/ priduši s komaj zaznavnim šumom¹³, preide v motni glasnik /j/. Slednjemu pa se neglasniki bližajo v dveh stopnjah. Najprej se nezveneči /t/ v kombinaciji z grlnim tonom, imenovanim zven, spremeni v zveneči /d/. Ko se v drugi stopnji zveneči /d/ obogati še z nosnim ali plavnim tonom, dobimo neglasnika /n/ oziroma /l/; ta dva sta tonsko že tako močna, da je njun šum po vsem zakrit in sestavlja posebno kategorijo zvočnikov kot nasprotje šumnikov /t/ in /d/¹⁴.

2.4 Iz naštetih krajnih ozkih svetlih šumnikov, zvočnikov in glasnikov seveda lahko razvijemo ustrezne bolj ali manj popolne trikotne sheme. Če sheme potem razpremo v daljice ter jih med seboj povežemo, dobimo fonološko mrežo, podano na naslednji strani.

3.1 V prvi dve vrsti fonološke mreže se uvrščajo nezveneči in zveneči šumniki. Iz uvrstitve vidimo, da ima vsak šumniški tip svoje ločevalne lastnosti, ki se po njih loči od vseh drugih šumnikov, zvočnikov in glasnikov.

Če sta denimo /s/ in /z/ oba vmesna, ozka in svetla neglasnika oziroma šumnika, se vendar razhajata v lastnosti zvena, ki zadostuje za ločevanje izrazov kot rása — ráza, plésati — plézati ipd. Relevantnost nadaljnjih ločevalnih lastnosti lahko ugotovimo s podobnimi protistavami raznih glasov fonološke mreže.

3.2 Iz teh protistav pa izhaja, da za istovetnost ali neistovetnost posameznih šumnikov, zvočnikov in glasnikov niso odločilne njihove integralne glasovne podobe, ampak zgolj skupnosti ločevalnih lastnosti¹⁵, ki jih nakazuje fonološka

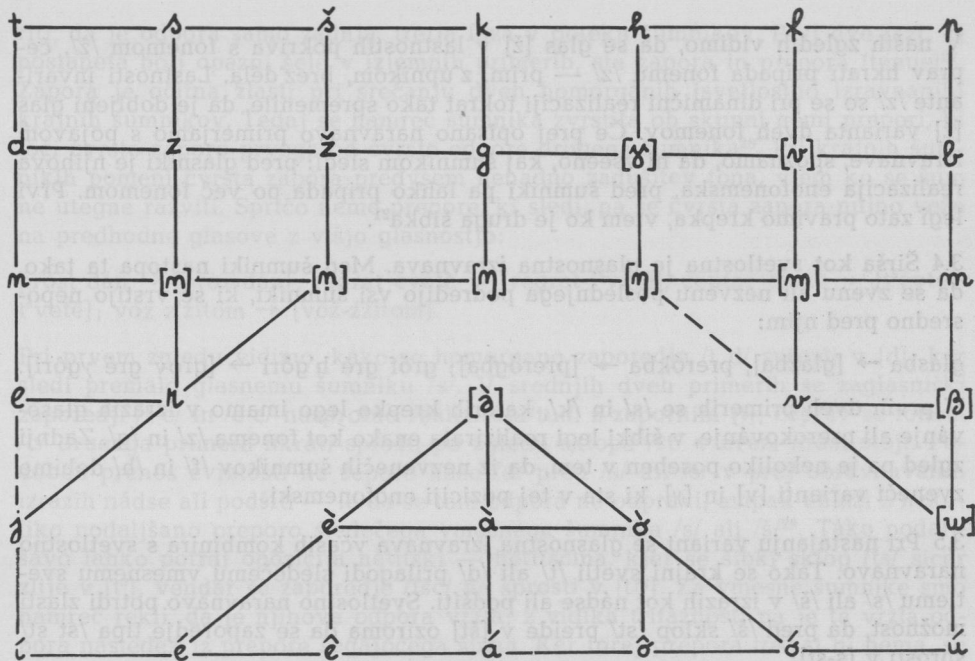
¹¹ O. Jakobson, *Zwukowye zakony detskogo jazyka i ih mesto v obščej fonologii*. Principy tipologičeskogo analiza jazykov različnega stroja. Moskva 1972, s. 253.

¹² J. Toporišič, *Slovenski knjižni jezik 1*. Maribor 1965, s. 113.

¹³ N. P. Karpov, *Fonetika ispanskogo jazyka*. Moskva 1969, s. 72.

¹⁴ F. Jakopin, *Slovnica ruskega knjižnega jezika*. Ljubljana 1968, s. 75.

¹⁵ V. M. Solncev, *Jazyk kak sistenno-strukturnoe obrazovanie*. Moskva 1971, 198.

mreža. Spričo pomembne vloge veljajo te skupnosti za posebne fonološke segmente¹⁶, imenovane fonemi¹⁷.

Fonološka mreža torej glasov slovenskega jezika ne predstavlja le v urejenih odnosih, ampak jih hkrati abstrahira v skupnosti ločevalnih lastnosti in s tem opisuje osnovni inventar resničnih pa tudi možnih fonemov našega jezika. Kot opis inventarja fonemov pa je fonološka mreža izjemen statični vidik jezikovne dejavnosti (langage)¹⁸. Normalno se namreč fonemi poustvarjajo v sintagmatski dinamiki, se pravi tako, da si sledijo v govornem toku in vplivajo eden na drugega. Tu šele neposredno razbiramo lastnosti glasov, ki so v bistvu dinamična realizacija statičnih lastnosti fonemov.

3.3 Lep primer različne dinamične realizacije istega fonema nahajamo v protistavi kípa — kúpa. V navedenih izrazih se fonem /k/ prvič obarva svetlo, drugič pa temno¹⁹, vendar ne toliko, da se ne bi med seboj ločili fonemi /š/, /k/ in /h/. O tem nas prepriča zaporedje izrazov:

šípa — kípa — hípa — húpa — kúpa — šúpa.

Opisani pojav imenujemo svetlostna naravnava. Drugačna pa je svetlostna izravnava (nevtalizacija)²⁰. Ta poteka med vmesnimi svetlimi šumniki, in sicer tako, da se širokosti sledečega navzame tudi predhodni ozki šumnik:

z'žúpnikom → [žžúpnikom], brez'ždéla → [brežždéla].

¹⁶ Z. Harris, *Mathematical Structures of Language*. New York 1968, s. 22.

¹⁷ S. K. Šaumjan, *Problems of Theoretical Phonology*. The Hague 1968, s. 20.

¹⁸ R. Katičič, *Osnovni pojmovi suvremene lingvističke teorije*. Zagreb 1967, s. 11.

¹⁹ F. Bezljaj, *Osnove fonetike*. Ljubljana 1960, s. 51.

²⁰ R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I*. Zagreb 1969, s. 925.

V naših zgledih vidimo, da se glas [ž] v lastnostih pokriva s fonemom /ž/, čeprav hkrati pripada fonemu /z/ — prim. z'úpnikom, brez'déla. Lastnosti invariante /z/ so se pri dinamični realizaciji tokrat tako spremenile, da je dobljeni glas [ž] varianta dveh fonemov. Če prej opisano naravnavo primerjamo s pojavom izravnave, spoznamo, da ni vseeno, kaj šumnikom sledi: pred glasniki je njihova realizacija enofonemska, pred šumniki pa lahko pripada po več fonemom. Prvi legi zato pravimo krepka, vtem ko je druga šibka²¹.

3.4 Širša kot svetlostna je glasnostna izravnava. Med šumniki nastopa ta tako, da se zvenu ali nezvenu poslednjega podredijo vsi šumniki, ki se vrstijo neposredno pred njim:

glásba → [glázba], prerókba → [prerógba]; gròf gré h'gòri → [gròv gré γgòri].

V prvih dveh primerih se /s/ in /k/, katerih krepko lego imamo v izrazih glasovánje ali prerokovánje, v šibki legi realizirata enako kot fonema /z/ in /g/. Zadnji zgled pa je nekoliko poseben v tem, da iz nezvenečih šumnikov /f/ in /h/ dobimo zveneči varianti [v] in [ɣ], ki sta v tej poziciji enofonemski.

3.5 Pri nastajanju variant se glasnostna izravnava včasih kombinira s svetlostno naravnavo. Tako se krajni svetli /t/ ali /d/ prilagodi sledečemu vmesnemu svetlemu /s/ ali /š/ v izrazih kot nádse ali podšítí. Svetlostno naravnavo potrди zlasti možnost, da pred /š/ sklop /st/ preide v [št] oziroma da se zaporedje tipa /st st/ sprosti v [s-st]:

hrást šumí → [hrášt-šumí], hrást stojí → [hrás-stojí].

Zanimivo pa je, da zveneči /z/ ali /ž/ dopušča celo vzajemno naravnavo, ki se kaže v naslednjem zlitju krajnih in vmesnih svetlih šumnikov:

podzídati → [podz'ídati], podžígati → [podž'ígati].

Da bi to zlitje razložili, moramo omeniti širšo razliko med krajnimi in vmesnimi šumniki. Kot integralna lastnost²² se namreč pri prvih javlja nenadna čvrsta odpora (abrupt release)²³, vtem ko je pri drugih ta odpora manj izrazita²⁴, lahko bi rekli vrzla (smooth)²⁵. Če se torej vmesni vrzli šumnik /z/ ali /ž/ znajde za naravnanim krajnim čvrstim šumnikom /d/, pomeni kljub krepkosti le nastavek prvega.

Zdaj nastane vprašanje, zakaj vzajemne naravnave ni bilo tudi v izrazih nádse in podšítí. Odgovor nanj se nakaže v dejstvu, da pri nezvenečih šumnikih pričakovano zlitje že zastopata samostojna fonema /c/ in /č/²⁶, ki sta razvidna iz opozicij:

Náce → [náts'e], nádse → [nátse], počítí → [potš'ítí], podšítí → [potš'ítí].

3.6 Vendar ugotovitev posebnih fonemov še ne pojasni mehanizma različnih realizacij [t^s] — [ts], [tš] — [tš]. V čem je ta različnost? Najprej moramo opozo-

²¹ V. A. Vinogradov, *Konsonantizm i vokalizm russkogo jazyka*. Moskva 1971, s. 23.

²² Glej 15, s. 243.

²³ J. D. McCawley, *Le rôle d'un système des traits phonologiques dans une théorie du langage*. La phonologie générative. Paris 1967, s. 114.

²⁴ A. N. Žurinskij, *Zvukovoj simvolizm v jazyke*. Problemy afrikanskogo jazykoznanija. Moskva 1972, s. 107.

²⁵ W. Jassem, *The Distinctive Features and the Entropy of the Polish Phoneme System*. Biuletyn PTJ XXIV. Wrocław 1966, s. 93.

²⁶ Glej 12, s. 138.

riti, da je odpora samo zadnja, tretja faza v poteku šumnikov. Prvi dve fazi, ki postaneta bolj opazni šele v izjemnih primerih, sta zapora in prepora (tenuje)²⁷. Zapora je očitna zlasti pri srečanju dveh homorganih (svetlostno izravnanih) krajnih šumnikov. Tedaj se namreč šumnika zvrstita ob skupni nemi prepori, ki loči čvrsto zaporo prvega od čvrste odpore drugega šumnika²⁸. Pri krajnih šumnikih pomeni čvrsta zapora predvsem nenadno zadušitev tona, ytem ko se šum ne utegne razviti. Spričo neme prepore, ki sledi, pa se čvrsta zapora nujno veže na predhodne glasove z višjo glasnostjo:

pròst dán → [pròz dán]; régrat cvetè → [régrat-t^hvetè], céptec cvetè → [t^héptet-t^hvetè]; vóz z'žitom → [vóž-žžitom].

Pri prvem zgledu vidimo, kako se homorgano zaporedje /t d/ sprosti v [d], ker sledi premalo glasnemu šumniku /s/. V srednjih dveh primerih se zaglasniški zaporedji /t c/ in /c c/ nasprotno realizirata tudi z zapornim [t], čeprav se fonem /c/ drugega primera hkrati sprosti po zgledu sklopa /st/ v zvezi hrást stojí. Podoben prenos čvrstosti na zaporo kaže /d/ pred /s/ ali /š/ v prej obravnavanih izrazih nádse ali podšíti — le da se tam odpora ne odpravi, ampak ublaži z nekoliko podaljšano preporo sledečega vmesnega šumnika /s/ ali /š/²⁹. Táko podaljšavo lahko potrdi opozicija hetítski — hetítščina, kjer se šibki sklop /ts/ sicer zlije v [t^h], vendar se zaporedje /tšč/ ne sprosti v [t^hš]. Za vmesne šumnike smó namreč rekli, da je njihova odpora vrzla; z vidika trifaznosti pa je ta vrzla odpora nasledek iz prepore segajočega šuma. Ker torej prepora tokrat ni nema, se lahko poudari z daljšanjem. Prav zato se posamezni homorgani vmesni šumniki lahko »kosorepo« izrazijo ne le z vrzlo odporo ali zaporo, ampak tudi z (dolgo) preporo. Ponazoritev vseh treh možnosti nahajamo pri zadnjem zgledu.

4.1 Tretja in četrta vrsta fonološke mreže sta zapolnjeni z zvočniki. Zvočniki pomenijo prehod od zvenečih šumnikov k motnim glasnikom. Od prvih jih loči dodatna lastnost nosnosti ali plavnosti, ki precej oslabi prvotno šumniško naravo. Sled te je razvidna predvsem iz načina, kako se z zvočniki vežejo predhodni homorgani krajni šumniki:

odtléj → [ottléj], obvládati — [obvládati].

Prvi izraz nazorno kaže daljno sorodnost homorganih neglasnikov /t/ in /l/. Vtem ko se šumnik /d/ s sledečim šumnikom /t/ glasnostno izravna in preide v zaporni [t], pa šumnik /t/ pred nadaljnjim zvočnikom /l/ odporo ohrani ter se glasnostno zgolj naravna³⁰. Glasnostna naravnava je v tem primeru znamenje krepke lege, saj varianta fonema /t/ kljub zvenu sledečega zvočnika ostane nezveneča. Drugi izraz je zanimiv po tem, kako se prazno mesto v fonološki mreži zapolni z varianto [β] fonema /v/, ki jo najdemo v sklopih tipa /bvr/ ali /bv/.

4.2 Zadnji primeri so pokazali, da so šumniki krepki ne le pred glasniki, ampak tudi pred zvočniki. To posebno naravo zvočnikov na prehodu od šumnikov h glasnikom določa jakost njihove glasnosti³¹: če je namreč glasnost šumnikov minimalna, pri zvočnikih občutno narase, najvišja pa je pri glasnikih.

²⁷ Glej 19, s. 45.

²⁸ V. A. Vassilyev, *English Phonetics*, Moscow 1970, s. 240.

²⁹ J. Toporišič, *Slovenski jezik*. Zagreb 1961, s. 43.

³⁰ Glej 12, s. 120.

³¹ M. Adlešič, *Svet zvoka in glasbe*. Ljubljana 1964, s. 285.

Oglejmo si najprej pojave v zvezi z minimalno glasnostjo. Kadar se šumnik nahaja med fonemi z višjo glasnostjo, se izrazi kot neglasni preval, ki je ujet med dva bolj glasna hriba. V govornem toku si taki prevali in hribi izmenoma sledijo, in to zaporedje ustvari vtis valovanja glasnosti. Hribom pravimo zlogi, meje med njimi pa so nekje v prevalih³². Kje natanko so te meje, ne moremo reči, dokler ne razčistimo tudi problema šumniških sklopov. Znano je namreč, da so v izrazih tipa pst zlogovni celo vmesni šumniki³³. Vendar se ta zlogovnost koj odpravi, če obravnavanemu tipu pridenemo foneme z višjo glasnostjo:

pst → [p.st], obstáti → [opstáti].

Kot vidimo, se vmesni šumnik /s/ realizira kot zlogoven glas [s] le v izjemnem izrazu, sestavljenem iz samih šumnikov — sicer pa mu ustreza nezlogoven glas [s̥], ki prenaša vpliv krepkega nezvenečega /t/ tudi na predhodni zvoneči /b/. Ker se šumniški sklop navadno realizira kot glasovje z izravnavo nizko glasnostjo, je kazalnik zlogovne meje v prevalih samó razmerje med zaporami in odporami. Zapore pa so večidel blage, zato lahko sklenemo, da je zlogovna meja rajši pred šumniki kot med njimi.

Zlog se torej začne z minimalno glasnostjo; ki se razodeva v načelni odpornosti šumniških sklopov. Nato se glasnost po nosnem ali plavnem pobočju vzdigne in doseže vrh v kopastem glasniku. Tu se polagoma prevesi³⁴ in spet po nosnem ali plavnem pobočju spusti proti zlogovni meji. Nosni ali plavni zvočniki tako niso več vključeni v šumniške sklope na dnu prevalov, ampak se kvečjemu nagibajo k njim.

4.3 To nagibanje se kaže v stopnjevani svetlostni ravnavi nosnih zvočnikov, kadar sledijo šumniški prevali:

sinhrón → [si]hrón], sám vé → [sám]vé].

Tu vidimo, kako se zavoljo praznih mest v fonološki mreži šibki zvočnik /n/ svetlostno prilagodi celo vmesnemu širokemu temnemu /h/. »Šibki« zvočnik /m/ niha sicer le med krajno in vmesno ozko temnostjo, vendar je zanimiv po tem, da se svetlostno ravna tudi pred »krepkim« plavnim zvočnikom /v/.

Po sili razmer se namreč v prevalu lahko znajde tudi »krepki« zvočnik, vtem ko »šibki« podobno kot pred šumniki navadno ostanejo v zapornem pobočju predhodnega zloga. Zapornost je posebno očitna ravno pri zvočniku /v/, ki pred neglasniki pa tudi pred motnim glasnikom /j/ preide v motni glas [w]:

[naw]lák — pod'vlák, [kolò]wrat] — vráta, [krá]wji] — želvji.

Tipi pod'vlák, vráta in želvji na drugi strani kažejo, da se v primeru, ko raznozložnost sklopov vl-, vr- in vj- ni možna, izhodna podoba manj glasnega /v/ lahko ohrani, ker zavoljo višje glasnosti³⁵ »krepkega« /l/, /r/ ali /j/ vtis vezanosti »šibkega« /v/ na sklopu sledeč kopasti glasnik še ostane.

³² Glej 14, s. 76.

³³ S. Škrabec, *Jezikoslovni spisi II*. Ljubljana 1921, s. 30.

³⁴ N. I. Lepskaia, *Nekotorye voprosy izučeniia struktury sloga*. Issledovanija po rečevoj informacii. Moskva 1968, s. 127.

³⁵ J. Toporišič, *Alternativni soglasniški sklopi slovenskega knjižnega jezika*. JiS IV (1959), s. 204.

4.4 Zadnjo domnevo potrdi protistava kri — kerví z obrnjenim zaporedjem: »šibkemu« bolj glasnemu /r/ sledi »krepki« manj glasni /v/. Ker manj glasni /v/ vezanost bolj glasnega /r/ na glasnik /i/ povsem pretrga, se je pred /r/ razvil glasnik /e/. Zvočniki se potemtakem vežejo v neizravnano glasovje, ki sega višje ali nižje v zlogovno pobočje. Zvočniška glasnost rase na splošno takole: v — m — n — l — r³⁶. Za »šibke« zvočnike velja, da so manj glasni kot »krepki« ali se pa naslanjajo na predhodni glasnik /e/:

vráta — ervaíti, mrák — ernań, mnógo — gúmen, žémle — žemel'.

Tu naj poudarimo, da pri zvočniških sklopih pravzaprav ne gre za »šibko« ali »krepko«, ampak bodisi za zunanjo ali notranjo lego. Če krepkemu šumniku lahko sledi zvočnik ali glasnik, je v sosesčini notranjega zvočnika samo glasnik. Prav tako je pri krepkosti važno zaporedje (tj. bližina + smer), za notranjost zvočnikov pa je odločilna le bližina, se pravi, da je sosedni glasnik lahko spredaj ali zadaj. Primer obrnjene bližine imamo v tipih gúmen ali žemel', kjer pred bolj glasnim zunanjim zvočnikom /n/ ali /l/ spet stoji glasnik /e/.

4.5 Spričo zamenjave zaporedja z bližino pa iz odpornih sklopov vr-, mr-, ml-dobimo tudi zaporne ustrezničke -rv-, -rm-, -lm-:

vráta — bárv, mrák — šárm, mláka — pálm.

Vendar je med odpornimi in zapornimi sklopi tega tipa opazna razlika. Po premeni /v/ → [w] lahko rečemo, da glasnost zapornih zvočnikov teži k izravnavi, s tem pa tudi k zmanjšani medsebojni razločnosti. Da bi se ta razločnost nekako ohranila, se dodatno okrepi zunanji zvočnik. Ta okrepitev pa se izrazi v obliki zlogovnosti, torej bárv → [bár.w], šárm → [šár.m], pálm → [pál.m]. Vendar je zlogovnost zunanjega glasu dopustna le pri dvočlenskih sklopih, pri tričlenskih pa jo prepreči glasnik /e/, ki se tokrat razvije ne med notranjim in zunanjim, ampak šele med zunanjim in tretjim zvočnikom:

žémle — žemel' — žemeln, bárvе — bárv — bárvęn, gęrla — gęrl' — gęrlęn.

Izraza bárvęn in gęrlęn sta poučna še po nadaljnjih premenah: bárvęn — bárvna, gęrlęn — gęrna. Pri teh premenah namreč prva oblika dvožložnost ohrani, druga pa postane trizložna. Vzrok za to je v glasnostni razvrstitvi: če je manj glasni /v/ pred /n/ lahko odporen in zato nezlogoven, je bolj glasni /l/ kvečjemu zaporen in postane zlogoven. Glede na okolje pa zunanji /v/ doživlja razne realizacije³⁷:

[bár.w — bárvna] — barvlíva.

Najprej [w] iz zapornosti preide v odpornost, potem pa se pred /l/ razkrije izhodna podoba fonema /v/.

4.6 Pogosto prehajanje /v/ v [w] opozarja, da meja med plavnimi zvočniki in motnimi glasniki ni ostra. V tej zvezi moramo omeniti še eno posebnost:

áv'l' — šáver, rjúha — erjá.

³⁶ J. I. Kuz'min i D. M. Lisenko, *Fonetičeskaja interpretacija stimulov s rezkimi izmenenijami intenzivnosti*. Analiz rečevykh signalov čelovekom. Leningrad 1971, s. 88.

³⁷ *Slovenski pravopis*. Ljubljana 1962. s. 24.

Prva opozicija kaže, kako glasnik /e/ razbije zaporni sklop -vr. Iz tega sklepamo, da motni [w] kot varianta fonema /v/ po glasnosti lahko preseže zvočnik /l/, ne pa tudi /r/. Nadaljnji razvoj je takle: v prvem primeru se motni [w] okrepi v čisti [u] in s tem omogoči dovolj izrazito zapornost zunanjega /l/, v drugem pa se pred glasnikom /e/ obnovi izhodna podoba fonema /v/. Kot vidimo, je v notranji legi odločilna dinamična glasnost variante in ne fonema. Ta glasnost pa je precej labilna. V drugi opoziciji je na primer odporni notranji /j/ videti enkrat bolj, drugič manj glasen kot zvočnik /r/. Tu ne gre zanemariti tudi neenake glasnosti ozkega /ú/ in širokega /à³⁸; prvi je manj glasen in se zato z /j/ spoji v dvoglas [jú], pred drugim pa se stopnjuje pridušenost glasnika /j/. Visoka glasnost fonema /j/ se pokaže šele v zunanji legi z značilnim razvojem glasnika /i/:

[sláwja] — slávi, bárja — bárij.

4.7 Če je glasnik /j/ nasproti zvočnikom bolj glasen, so šumniki praviloma manj glasni:

jádra — jáder — jádern, ládje — ládi — ládijski; židek — požirk, svizec — svinc.

Pri prvih dveh zaporedjih izrazov je manj glasni /d/ v notranji legi, zato se je pred zunanjim /r/ razvil motni glasnik /e/, pred zunanjim /j/ pa čisti glasnik /i/. V zadnjih dveh protistavah pa sta manj glasna /k/ in /c/ v zunanji legi in glasnik /e/ za notranjim /r/ ali /n/ pogovorno rad onemi. Minimalna glasnost namreč pomeni povečano razločnost³⁹, zato šumniki v zlogovno pobočje ne silijo toliko kot zvočniki. To potrjujejo številni dvo- in tričlenski odporni ali zaporni sklopi heterorganih šumnikov, npr. kdó — têt, stkáti — čistk. Manj navadna pa sta primera smréka — zmléti. O tem priča značilno umikanje »zbornih« oblik pred pogovornimi v podobnih tipih: kúpljen → kúplen, ognjén → ognén. Šumniki so namreč rajši odporni kot zaporni, to pa nasprotuje težnji zvočniških sklopov po raznozločnosti.

4.8 Pojavi v šumniških in zvočniških sklopih kažejo, da se neglasniki navadno vežejo v izravnana ali neizravnana glasovja, vtem ko je zlogovnost pri njih izjemna. Spričo primarne nezlogovnosti pa se neglasniki vključujejo dalje v kategorijo nezlogovnikov (konsonantov), ki ji od glasnikov pripada samo motni glasnik /j/⁴⁰. Vsi drugi glasniki so zlogovniki (vokali)⁴¹.

5.1 Tako smo naposled prišli do zadnjih dveh vrst fonološke mreže, do motnih in čistih glasnikov. Čeprav imajo glasniki bistveno drugačno vlogo v zlogu, se vseeno značilno ravnaajo pred sledečimi neglasniki. Vrh tega pojava pa navadno ni sintagmatična izravnava, ampak paradigmatična priravnava. Nazoren zgled zanjo je prehajanje vmesnega /é/ pred /r/ v krajni /í/ oziroma ozkega ó pred /v/ v široki [ô]:

večer → [večír]. sóva → [sôva].

³⁸ V. A. Vinogradov, *Tipologija singarmoniškich tendencij v jazykah Atriki i Evrazil. Problemy afrikan-skogo jazykoznanija*. Moskva 1972, s. 129.

³⁹ A. Trstenjak, *Oris sodobne psihologije 1*. Maribor 1971, s. 438.

⁴⁰ V. V. Martynov, *Slavjanskaja i indoevropskaja akkomodacija*. Minsk 1968, s. 11.

⁴¹ Glej 23, s. 119.

Po motnem [w] kot varianti fonema /v/ se ta posebnost prenese tudi pred glasnik /j/. Vmesna glasnika /ó/ in /ò/ se namreč pred zapornim /v/ priravnata v srednji glas [ò], glasnika /é/ in /è/ pa pred zapornim /j/ v srednji glas /è/⁴². Nadaljnjo pojavnost obeh glasov naj podajo primeri:

zdráv → [zdròw], kràj → [krèj]; klóvn → [klòun], žéja → [žèja]

Prva dva primera kažeta, kako se glasnik /à/ pogovorno priravna celo v oba srednja glasova. Iz drugih dveh izrazov pa je razvidno, da pred raznozložnim [u] ali /j/ namesto srednjega motnega [ò] oziroma [è] nastaneta tudi srednja čista glasova [ò] in [è]

5.2 Zanimivo je, da pred neglasniki srednja glasnika nastopata kot samostojna fonema /ò/ in /è/. O tem pričata protistavi kot stòlp — pòlst, kervosès — sès kjer se srednja glasnika vzajemno ravnata z neglasniki

pòlst → [pòwst], sès → [sès]

Kot vidimo, se zvočnik [l] za predhodnim /ò/ svetlostno priravna z /v/, glasnik /è/ pa pred sledečim neglasnikom preide v plavni glas [ə]

5.3 Motni glasniki tako dinamično oponirajo plavnim zvočnikom ter srednjim in čistim glasnikom

víj — vír, séj — sóv, vàs — vès, trepèt — pèt, kòp — kòp

Čisti glasniki so spričo primarne zlogovne vloge z neglasniki predvsem v kontrastu⁴³, čeprav oponiranje ni izključeno, prim. pèt — pst. Podobno kot nezve-neči šumniki pa so čisti glasniki spet polno zastopani

rídí — rédí — rèdí — rádí — ròdí — rodí — rúdí

5.4 Videli smo, kako se nezlogovni glasovi ovešajo zlogovnim, ki so navadno realizacija glasnikov. Zlogovni glasovi pa se naprej razvrščajo po hierarhiji na glašenosti in nenaglašenosti⁴⁴. Prva se praviloma realizira pri polnoglasnikih, druga pa pri nepolnoglasnikih. Njihove protistave /í/ — /i/, /è/ — /e/, /ò/ — /o/, /ú/ — /u/ naj ponazorijo primeri

budí — búdí, sèm — nisèm, bòlní — bolník

Ostali nepolnoglasniki oponirajo celo po več polnoglasnikom, prim. /é/è/è/ — /e/, /á/à/ — /a/, /ó/ò/ò — /o/. Kontrast motnost — čistost ali ozkost — širokost je sicer opaziti tudi pri njih, vendar vezan na lego. V okviru ene besede se namreč (pred polnoglasnikom stoječa) vhodna /e/ in /o/ bolj ali manj ožita⁴⁵, (za polnoglasnikom stoječa) izhodna /e/ in /o/ pa širita. Za /a/ kaže, da je moten samo izhoden za zapornim /v/ ali /j/

avgúst → [awgúst], čákajte → [čákejte]

⁴² Glej 37 s. 14

⁴³ A. Martinet, *Eléments de linguistique générale* Paris 1967 s. 27

⁴⁴ S. V. Kodzasov i J. M. Otrjašenkov *Eksperimental'nye issledovanija udarenija* Issledovanija po recevoju informacii Moskva 1968 s. 95

⁴⁵ F. Fezljaj *Oris slovenskega knjižnega izgovora* Ljubljana 1939 s. 70

6.1 Za pozicijo nepolnoglasnikov, kot smo jo pravkar določili, pa stoji še ena neznanka, saj besednega okvira po dosedanjem opisu še ne poznamo. Tako lahko zaporedje gôrskodélo izgovorimo na dva načina⁴⁶:

gôrsko délo — gôr skodélo.

Tu lepo vidimo, kako je /o/ v zlogu -sko- izhoden ali vhoden glede na to, če je presledek / / med /o/ in /d/ ali med /r/ in /s/. Prav tak presledek je tudi na koncu obeh zaporedij. Ker presledek določa okvir, ki se vanj umešča posebno zaporedje fonemov, imenovano beseda, velja za relevanten morfonološki prehod, znan pod imenom junktura⁴⁷ ali sindem⁴⁸.

6.2 Presledek se pogosto kaže v dodatnem kontrastu med izhodnim in vhodnim zlogovnikom na koncu in začetku dveh besed. V tej zvezi se pomudimo pri stopnjevanju ravnavi nepolnoglasnika /e/. Zanj velja na eni strani omeniti, da se s sledečim odpornim /v/ zlije v [w], z zapornim /v/ pa v [u], prim. evíti → [witi], evlíti → [ulíti]. Na drugi strani je značilno, kako se ravnani nepolnoglasnik /e/ pa tudi /u/ in /i/ vežejo s predhodnim zlogovnikom:

zařdėti → [zardėti], nebó řdí → [nebó+rdí], náuk → [náwk], gré iskàt — [gré+jskàt].

Iz primerov je razvidno, da ravnani /e/ »razprtega« zloga sploh onemi, vtem ko /u/ in /i/ preideta v [w] oziroma [j]. Vendar drugi in četrti primer kažeta, da podoben pojav poteka tudi skoz presledek, čeprav je iz zveze [é+j] hkrati očitno, da je /é/ pred nastalim [j] obstojen. Tega je kríva težnja, da bi glasniki v »priprtih« končnih zlogih bili čisti⁴⁹:

dnò → [dnò], dnà → [dná].

6.3 Nič manj izrazit ni vpliv presledka na končne nezlogovnike. Ti postanejo tokrat zaporni ne le pri homorganem, ampak tudi pri heterorganem stiku. Končni šumniki hkrati praviloma zgubijo zven⁵⁰. Zveneče zaporne šumnike zato dobimo le po glasnostni izravnavi, ki deluje tudi skoz presledek:

húd je → [hút je], sít bo → [síd bo]; nóv òtok → [nòw òtok], bél oblák → [béw oblák].

Končni zvočnik /l/ se na drugi strani priravnava z zapornim /v/, čeprav ne dosledno, prim. míla — [míl], [míw] — míla. Torej sta presledka vsaj dva — temni / / in svetli / / . Seveda se fonem /l/, ki mu sledi temni / /, s predhodnim /e/ zlije v [u], npr. védeł → [védu]. Analogno pa se tak /l/ zlije v [u] tudi s predhodnim nepolnoglasnikom /e/ ali /i/:

védeł → [védu], vòdil → [vòdu].

6.4 Svetli in temni presledek pa imata dve skupni lastnosti: ostrost in ločljivost. Po prvi se namreč ločita od blagega presledka, prim. med'ród — med'mlád ród.

⁴⁶ Glej 43, s. 95.

⁴⁷ J. P. B. Allen and P. van Buren, Chomsky: *Selected Readings*. London 1971, s. 81.

⁴⁸ S. D. Kacnel'son, *Fonemy, sindemy i »promežutočnye« obrazovanija*. Fonetika Fonologija Grammatika. Moskva 1971, s. 138.

⁴⁹ J. Rigler, *Južnonotranjski govori*. Ljubljana 1963, s. 109.

⁵⁰ Glej 33, s. 62.

Kot vidimo, so pred blagim /v/ fonemi zgolj ločljivi, njihova realizacija pa je enaka kot sredi besede:

z'tód in z'ondód → [stót in zondót], eṽ'èrži → [wèrži], eṽ'eṽvódu → [wuvódu].

Prav zato so besede pred blagim presledkom redno nenaglasne in včasih celo nezlogovne, pred ostrim pa navadno naglasne ali vsaj zlogovne, prim. mí — mi, sēm — sem, jé — je, žé — še. Vendar pred ostrim presledkom obstajajo tudi naglasne besede z več polnoglasniki⁵¹. Tu spet nastane problem določanja meje med izhodnimi in vhodnimi nepolnoglasniki. Reši ga seveda nov presledek, ki je tokrat notranji (internal juncture)⁵² nasproti prejšnjim zunanjim:

só-verstnik → [só+verstnik].

Iz zadnjega primera je očitno, da zvočnik /v/ skoz notranji /-/ tudi ne povzroči priravnave ozkega /ó/v široki [ó]. Toda hkrati je treba poudariti, da so pred notranjim presledkom fonemi neločljivi in tako rekoč »zacementirani«⁵³.

7. Pri opisu slovenskega fonološkega sistema smo s fonemov polagoma prešli na sindeme, katerih inventarja pa nismo izčrpali. Za nadaljnjo obravnavo bi bile potrebne obsežne sintaktične, semantične pa tudi paralingvistične raziskave⁵⁴, ki bi daleč presegle okvire tega sestavka. Kljub temu pa smo z obstoječimi presledki opredelili pojem besede in si s tem utrli pot v morfologijo. Beseda je namreč tista osnovna enota⁵⁵, ki se v njej bolj ali manj ujamejo nižje fonološke in višje morfološke enote ne le v statiki, ampak tudi v dinamiki.

Gregor Kocijan

Ljubljana

SLOVENSKO LEPOSLOVJE NA SRBOHRVAŠKEM JEZIKOVNEM OBMOČJU (1945–1970)

(nadaljevanje)

III. Pripovedna proza

Število v srbohrvaščino prevedenih proznih del je zlasti pri nekaterih avtorjih (Ivan Cankar, Prežihov Voranc, Miško Kranjec idr.) precej veliko in tudi posamezna dela dokaj pogosto izdajana. Podobno kot za poezijo bi tudi o pripovedni prozi lahko rekli, da je kar precej izdaj namenjenih šolski mladini in seveda

⁵¹ J. Toporišič, *O eno- in večnaglasnosti nekaterih besednih kategorij*. JiS XIV (1969), s. 51.

⁵² R. L. Birdwhistell, *Kinesics and Context*. Philadelphia 1970, s. 133.

⁵³ Glej 15, s. 166.

⁵⁴ O. S. Ahmanova, *Voprosy optimalizacii estetsvennyh komunikativnyh sistem*. Moskva 1971, s. 34.

⁵⁵ Glej 8, s. 190.